

УДК 330.8, 330.34, 339.1

*В. В. Білоцерківець,**д. е. н., професор, професор кафедри міжнародної економіки, політичної економії та управління, Український державний університет науки і технологій (м. Дніпро)*

ORCID ID: 0000-0002-6740-4611

*О. О. Завгородня,**д. е. н., професор, професор кафедри міжнародної економіки, політичної економії та управління, Український державний університет науки і технологій (м. Дніпро)*

ORCID ID: 0000-0002-6546-1356

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.11

ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ КООРДИНАТИ ФОРМУВАННЯ ВІЛЬЯМА ШЕКСПІРА ЯК ОСОБИСТОСТІ, ПІДПРИЄМЦЯ ТА ІННОВАТОРА В ЕПОХУ ПЕРЕХІДНОГО СУСПІЛЬСТВА

V. Bilotserkivets,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of International Economy, Political Economy and Management, Ukrainian State University of Science and Technologies

O. Zavorodnia,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of International Economy, Political Economy and Management, Ukrainian State University of Science and Technologies

HISTORICAL-ECONOMIC AND SOCIO-ECONOMIC COORDINATES OF THE FORMATION OF WILLIAM SHAKESPEARE: THE PERSON, ENTREPRENEUR AND INNOVATOR IN THE ERA OF TRANSITION SOCIETY

В статті досліджуються особливості історичного, економічного та соціального ландшафтів в епоху перехідного суспільства в елизаветинській Англії та їх вплив на формування індивідуальності Вільяма Шекспіра. Показано специфіку становлення особистості поета в умовах розгортання на Британських островах фронтальних процесів переходу від традиційного суспільства за В. Ростоу до стадії "підготовки до зльоту". Розкрито, що саме транзитивні процеси в соціально-економічному житті стали факторами, що відіграли визначальну роль у формуванні соціального та економічного світогляду Вільяма Шекспіра. Показано, що дитинство та молодість поета припало на добу переходу гомеостатичної системи пізнього Середньовіччя до більш конкурентоспроможної нерівноважної системи, в межах якої важливу роль відіграють особистісні якості людини, здатність до креативного підходу до вирішення проблем. Визначені умови, що детермінували прихильність Вільяма Шекспіра до патернів трансформації світоглядної матриці, ефективного пристосування до нових умов, що знайшло належне відображення в його творчості як поета, інноватора та підприємця.

The article provides a study of the features of historical, economic and social landscapes in the era of transitional society in Elizabethan England and their impact on the formation of the personality of William Shakespeare. The specifics of the formation of the poet's personality in the conditions of the deployment in the British Isles of the frontal processes of transition from traditional society according to W. Rostow to the stage of "the precondition for take-off" are shown. The article analyzes the role of transitive processes in socio-economic life as factors that played a decisive role in shaping the social and economic worldview of William Shakespeare. It is shown that the poet's childhood and youth coincided with the transition of the homeostatic system of the High Middle Ages to a more competitive imbalance system, within which personal qualities play an important role, the ability to take a creative approach to solving problems. Innovation in economic activity, the ability to generate something new, the ability to act as an innovator in various human activities in such conditions is an important factor in achieving success in the professional field. It is in the conditions of preparation for the rally that the character of William Shakespeare is formed and they are the essential determinant of becoming a poet-innovator, playwright-creator. The article shows that an important factor in the formation of William Shakespeare's personality

is his belonging to a certain socio-economic stratum — the petty local nobility. The socio-economic living conditions of the young William Shakespeare were typical of the urban un-noble patrician and the middle bourgeoisie living in the English provinces. At the same time, belonging to the middle class determined the peculiarities of the poet's socio-economic life in his early years, his knowledge of the grain and livestock trade, resale of wool purchased on credit, disposal of animal waste, leather products and more. Participation in the agrarian business, possession of certain technological knowledge received interpretations in the creative work of William Shakespeare. This has enriched our knowledge of the era of transition. Inability to flexibility, inability to quickly adapt to an era of change, preparing society for transit to another socio-economic reality on the example of his own family determined the commitment of William Shakespeare to the patterns of transformation of his worldview matrix, effective adaptation to new conditions, which is properly reflected in his work as a poet, innovator and entrepreneur.

Ключові слова: соціально-економічні координати, економіко-історичні координати, перехідне суспільство, технології, творчість В. Шекспіра.

Key words: socio-economic coordinates, economic-historical coordinates, transitional society, technologies, W. Shakespeare's works.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Важливою складовою наукового пошуку в економічній науці є опора на розробки та досягнення дослідників, мислителів давнини, розуміння особливостей та контексту розвитку економічного життя в минулі часи. Спирання в дослідженнях виключно на теоретичні побудови сьогодення, абсолютизація аналітичних вправ на матеріалах, що постачає вченому лише практика сучасності, часто обмежує результативність такого пошуку, ставить під сумнів адекватність його висновків дійсним реаліям. У цьому ракурсі економіко-історичні розвідки набувають особливої ваги та актуальності стосовно розуміння господарського, соціального, політичного ландшафтів формування та розвитку світогляду мислителів минулих століть, з одного боку. З іншого, саме через творчість таких мислителів, спадщину їх праць сучасна наука отримує можливість дослідити особливості перебігу соціально-економічних подій давніх часів скрізь призму сприйняття безпосередніх учасників тих процесів, одержати не сухий хроносінопис, задовольнившись безпристрасною емпірикою, а сприйняти в дослідницьку розробку емоційно зафарбований, живий зріз буття певних груп та прошарків населення в лоні невід'ємних від них історичних та соціально-економічних реалій. Величезний творчий доробок видатного мислителя епохи транзиту з Середньовіччя у Новий час відкриває широкі можливості для проведення таких розвідок. В цьому контексті дослідження історико-економічних та соціально-економічних координат формування В. Шекспіра як творчої особистості, креативного підприємця та інноватора в епоху транзитного суспільства викликає особливий інтерес.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Історичні, економічні, соціальні, політичні, духовні засади діяльності Вільяма Шекспіра, з одного боку, та мистецьке віддзеркалення сучасних йому реалій в атмосфері написаних автором творів, в закуліссях драма-

тичних подій, репліках персонажі, з іншого стали об'єктом наукових досліджень цілої плеяди знаних вчених, які присвятили себе суто економічній галузі, так й тих, що активно працювали в міждисциплінарному полі. Значним надбанням сучасної науки виступають фундаментальні праці видатних дослідників в цій царині — П. Акройда, А. Аллена, К. Барбера, Р. Бірмана, Х. Блума, К. Бойса, Г. Брандес, С. Грінблата, І. В. фон Гете, Г. Герстенберга, Г. Г. Гервінуса, Н. Роу, І. Тен, Д. Уайта, Л. Ханта, Р. Харпа та багатьох інших [1—5]. Розробки цих вчених визначають загальне тло соціально-економічних та історико-економічних розвідок творчості Вільяма Шекспіра. Певна міждисциплінарність їх наукових досліджень є безперечною перевагою сучасного наукового шекспірознавчого дискурсу в широкому контексті. Проте на основі їх праць, та збагачуючи міждисциплінарний їх доробок, розширюючи його на економіку мистецтва, економічну кліометрику та економіко-літературознавчі студії, працює ціла низка науковців, що зосереджують фокус своїх зусиль більш на суто економічних аспектах шекспірівської проблематики. Серед таких знаних вчених слід зазначити У. Баумоля, К. Вард, А. Гогела, Р. Кауфмана, Д. Кіш-Гудлінга, Е. МакЕван, М. Незлофф, Дж. Рьобль, Дж. Пармет, Дж. Тассині, С. Фішер та численних інших науковців [6—9]. Втім, величезний доробок наукової спільноти, що наполегливо працює на цьому поприщі, залишає окремі лакуни у дослідницьких здобутках, визначаючи необхідність подальших наукових розвідок проблеми формування економічного світогляду видатного поета Вільяма Шекспіра, розкриття історико-економічних та соціально-економічних засад його становлення як мислителя, підприємця та інноватора в умовах перехідного суспільства в Єлизаветинській Англії.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає в дослідженні історико-економічних та соціально-економічних засад формування економічного світогляду Вільяма Шекспіра як творця, підприємця та інноватора в епоху розгортання транзитивних процесів в пізньосередньовічній Англії.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасній науці ще й донині залишаються однозначно невідомими конкретні дати початку та завершення земного шляху видатного англійця — Вільяма Шекспіра. Нам відомі лише дати його хрещення та поховання. Зокрема, науці відомо, що майстер слова народився до 26 квітня 1564 року та помер до 25 квітня 1616 року. В приходській книзі церкви Святої Тройці під датою 26 квітня 1564 року місцевим священиком стисло зазначено — "Gulielmus filius Johannes Shakespere". Можна сперечатись й щодо того, чи це той сам Вільям Шекспір (Shakespeare), оскільки написання прізвища різняться. Проте у "генеалогічному довіднику, виданому в 1867 році, способів написання прізвища значиться — 57, причому із застереженням, що в дійсності їх ще більше. Тепер вважається, що їх було не менше вісімдесяти" [10]. З'ясувати точніші дати сучасній науці досі не вдалось, є тільки поширені, більш-менш обгрунтовані припущення, що його життєвий шлях ймовірно можна окреслити періодом між 23 квітнем 1564 року та 23 квітня 1616 року, а, з огляду на те, що 23 квітня має глибинний сенс для англійців — це день святого Георгія, святого патрона Англії, то дати життя "солодкоголосого ейвонського лебедя" додатково атрибууються містичністю та сакраментальністю.

Цього цілком достатньо, аби зрозуміти, що все життя видатного англійця пройшло під покровом пізнього Середньовіччя, коли вже розпочиналось формування епохи транзиту, але до штучного вододілу Середньовіччя з Новим часом (1640 р.) залишались ще довгі десятиліття. Зрозуміло, що вже фіксувались далеко неодиначні ознаки прогресивних змін в економічному бутті, національна економіка Англії вступила в епоху бурхливого первісного нагромадження капіталу, відбувалось стрімке становлення суспільства "нового типу заповзятливих людей", яким було вже надто затісно та некомфортно у рамках заскорозлих традицій минулого. Вільяму Шекспіру пощастило жити в епоху, як влучно зазначив У. Ростоу, "перехідного суспільства" [11] — динамічний зліт економіки ще не розпочався, соціальні та політичні пертурбації ще не набувають турбулентного характеру, але передумови радикальних змін вже виринають, суспільство поволі готується скидати обтяжливий панцир, з якого воно вже виросло і яке заважало його подальшому розвитку.

Все дихало очікуванням нового, незвіданого, підспудно бажаного. Традиційна гомеостатична система мала поступитись місцем більш конкурентоспроможній нерівноважній системі. Процес наростання ентропійності набував невтримного характеру. Саме такі соціальні, економічні, політичні, духовні ландшафти того часу в значній мірі визначили зміст та особливості творчості видатного митця, його світогляд, стали одним з найпотужніших трамплінів, що зумовили подальший розквіт його генію.

Дитинство та рання молодість Вільяма Шекспіра минули у рідному для нього місті Стратфорд-на-Ейвоні, в місцевості, в якій його предки мешкали вже багато поколінь. Вважається, що він був сином заможного торговця, представника міського істеблішменту Джона Шекспіра. Батько починав свою господарську діяльність представником цеху перчаточників, поступово збагатів,

займався обладнаннями з нерухомістю та згодом заступив на посаду бейліфа — аналог посади мера для невеликих містечок, яким й був Стратфорд-на-Ейвоні. Протягом попередніх століть, за наявними документальними свідченнями, предки Вільяма Шекспіра з батьківської лінії були орендаторами землі в околицях міста та самостійно займались фермерською працею. З боку матері Вільям Шекспір походив з роду Арденів з Вілмкота, ймовірно одного з відгалужень заможної стародавньої шляхетної родини Арденів, відомої в Воркширі ще за часів, що передували вторгненню до Британії Вільгельма Завойовника [12, с. 178—180].

Ардени з Вілмкота, споріднені з місцевою знаттю — Арденами з Парк-Холлу, були невеликими землевласниками та частину земельних наділів протягом декількох поколінь здавали в оренду предкам Шекспіра з батьківської лінії. Родинні зв'язки з Арденами (та вигадані подвиги предків з батьківської лінії) в майбутньому дозволили Джону Шекспіру претендувати на дворянський стан та герб, саме до цього він апелював у поданні 1576 року до Геральдичної палати та обгрунтовував у зібраних підтверджувальних документах. Соціально-економічні умови життя молодого Вільяма Шекспіра були типовими для дрібного помісного дворянства (на рівні не вище есквайра), міського ненобілізованого патриціата та середньої руки провінційної буржуазії. Не надто заможні торговці з нальотом сумнівного аристократизму — в такій родинній обстановці відбувалось дорослішання майбутнього поета.

Незважаючи на певне збагачення батька поета, його поступове просування щаблями соціально-економічної ієрархії, він й надалі не цурався свого сільського походження та не відвертався від сільськогосподарської діяльності. Джон Шекспір активно торгував збіжжям та худобою, архіви повідомляють про штрафи на його ім'я за перевищення дозволених квот на торгівлю, на порушення прав власності, за перепродаж вовни, придбані в кредит, пов'язані з утилізацією відходів життєдіяльності тварин тощо [13, с. 13; 14]. Більш того, подібного залучення до бізнесу в аграрній сфері не був позбавлений й сам Вільям. Загальним місцем в шекспірознавстві вже стала дещо химерна згадка, що свій, мабуть, перший віршований монолог Вільям Шекспір прочитав саме під час забиття під орудою батька свійської тварини — так, його майже сучасник Джон Обрі (1626—1697) згадує, що "коли він вбивав теля, він робив це у високому стилі, проголошуючи промову" [15]. Опанування мистецтвом виготовлення шкіряних перчаток передбачає набуття таких специфічних фахових компетенцій.

На жаль, часи "перехідного суспільства" диктують зростаючу невпевненість у завтрашньому дні, далеко не всі підприємливі, заповзятливі люди нової епохи здатні витримати випробування оновленням, посилення конкурентної боротьби, неочікувані виклики майбутнього, що вже формується. Не минула ця доля й родину Шекспірів, наприкінці 70-х років XVI століття сімейний бізнес занурюється у кризу, відбувається поступове їх збіднення. Джон Шекспір втрачає посаду старшого олдермена та мирового судді, припиняє фіксуватись на зборах місцевої ради, з 1586 року вже не є її членом. Однією з можливих причин такого економічного (застава 70 акрів

землі, продаж будинків, сплата штрафів, зростання боргового навантаження) та соціального занепаду можуть слугувати досить консервативні погляди старшого з Шекспірів, його близької рідні з Арденів та оточення, що в очах нової влади за умов протестантської реакції викликало доречні підозри у нелояльності [3, с. 411—412; 16, с. 121—138]. Його нонконформізм, небажання та нездатність до перегляду своєї світоглядної матриці за обставин, за яких процвітають та збагачуються саме соціально гнучкі, високоадаптабельні особистості, мали відповідні невтішні економічні наслідки — тільки перед державою його борги на 1583 рік становили 123 фунтів стерлінгів (у порівнянних цінах 2020 року за номінальним курсом це становить понад 750 000 гривень).

За таких умов Вільям Шекспір був змушений припинити навчання у першокласній граматичній школі в Стратфорді й розпочати свій трудовий шлях. Навчання було безкоштовним, проблема оплати не обтяжувала родину, проте її збіднення вимагало пошуку нових джерел доходів. Фізична праця загартувала його й, можливо, сприяла відносно тривалому життю (понад 50 років) у століття, коли багато-хто не доживав й до 35 років. Де й якою саме працею займався молодий Шекспір науці достеменно невідомо. Припускають, що він допомагав батькові у сімейній майстерні. На це начебто вказують його високофахові компетенції у сфері виготовлення шкір, які він багаторазово демонструє в своїх працях, — Вільям Шекспір добре розуміється на питаннях, яка шкіра потрібна для виготовлення пергаменту, барабанів, скрипок тощо.

Він чудово обізнаний у відмінності шкіри барана від шкіри кози чи теля і недвозначно доводить це у репліках своїх персонажів, що згадують особливі властивості, притаманні різновидам шкіри. Так, наприклад, у "Ромео та Джульєтті" словами Меркуціо він акцентує увагу читачів (слухачів) на якостях козячої шкіри — "О, твоя дотепність розтягається, мов лайкова шкіра, — і вздовж, і шири; з одного дюйма можна розтягти її до ліктя" [17, с. 350].

У "Генріху VIII" В. Шекспір за допомогою репліки літньої дами до Анни Болейн згадує про надзвичайну еластичність шеврової шкіри — "Шеврова совість ваша, — тільки звольте Ледь розтягти її" [18, с. 474]. В "Гамлеті, принці датському" автор знов демонструє свої фахові знання, тепер вже щодо технології виготовлення пергаменту. Так, Гамлет запитує: "Адже пергамент роблять з баранячої шкури і"? На що Горацио слушно продовжує: "Авжеж, принце, та ще з телячої" [19, с. 101].

З іншого боку, є альтернативні, менш популярні версії щодо сфери господарської діяльності майбутнього драматурга — підмайстром у м'ясника, на посаді судового клерка або вчителя. Ймовірний конфлікт з Томасом Люсі змушує Шекспіра у другій половині 80-х років залишити рідний дім й податись у мандри. Далі настають втрачені роки, щодо яких немає достеменної інформації. Наука не знає, де й чим конкретно займався протягом цих років Вільям Шекспір. Є гіпотези щодо проживання у одному з маєтків, вчителювання, інтенсивної самоосвіти — дослідження праць автора надає широке коло аргументів на користь таких припущень. Так, знання певних історико-економічних нюансів кон-

трастує з численними технологічними анахронізмами на кшталт биття годинника в дії II, сцені I "Юлія Цезаря":

"Б'є годинник.

Брут:

Цить! Порахуємо.

Кассій:

Пробило три.

Требоній:

Пора розходитись нам" [20, с. 273].

Аналогічні анахронізми ми спостерігаємо у випадку дивних пострілів з рушниць в Стародавній Греції у дії III, сцені II "Сну літньої ночі":

"І решта зразу врозтіч всі порснули,

Мов дикі гуси, що мисливця вчули,

Чи галич, що злітає аж під хмари,

Як постріл недалеко десь ударить" [21, с. 443].

Забарвлення авторського тексту іншими різноманітною технічною термінологією, цілком звичною для практики Ренесансу та знайомою його аудиторії, але чужорідною для давніших часів [22, с. 127—128], на жаль, вказує на певну фрагментарність знань та відсутність систематичного бачення історичного процесу, проте надає нам, спостерігачам та аналітикам епохи перехідного суспільства розуміння соціального, технологічного та історико-економічного ландшафту творчої діяльності видатного англійця, відкриває перспективи соціально-економічної інтерпретації його творів та розуміння авторських інтерпретацій сучасного йому життя й публічної трансляції своїх поглядів.

ВИСНОВКИ

Визначено специфіку соціально-економічних, історико-економічних та технологічних аспектів формування Вільяма Шекспіра як особистості, мислителя, творця, інноватора, активного представника епохи транзитивного суспільства на зламі XVI—XVII століть. Показано особливості залучення майбутнього творця до господарського життя в умовах пізнього Середньовіччя, розкрито прийоми інтерпретації соціально-економічного, технологічного та історичного контексту подій, що відображаються в працях мислителя, визначено певні недоліки їх інтерпретації та перспективи подальших наукових розвідок авторської спадщини.

Література:

1. Allen A.L., Seidl M.R. Cross-Cultural Commerce in Shakespeare's The Merchant of Venice. *American University International Law Review*. 1995. Vol. 10. no. 2. P. 837—859. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/235402235.pdf> (дата звернення: 23.03.2022).
2. Barber C.L. Shakespeare's Festive Comedy Shakespeare's Festive Comedy A Study of Dramatic Form and Its Relation to Social Custom. Princeton, 1959. 265 p.
3. Bearman R. John Shakespeare: A Papist or Just Penniless? *Shakespeare Quarterly*. 2005. Vol. 56. No. 4. P. 411—433.
4. Boyce Ch., White D. A. Shakespeare A to Z: The Essential Reference to His Plays, His Poems, His Life and Times, and More. New York, 1990. 742 p.
5. Greenblatt S. Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare. Chicago, 2005. 332 p.

6. Gogela A. M. (1999). Economic Conflict and Collusion in Shakespeare's Merchant of Venice. *Journal X*, 4. 21—39.

7. Ward, C. B. The Value of Commerce in The Merchant of Venice. URL: http://scholarship.claremont.edu/cmc_theses/1278 (дата звернення: 21.03.2022).

8. Parmet, J. R. Shylock's Demon and the Ideology of Capitalism. URL: https://scholar.colorado.edu/concern/graduate_thesis_or_dissertations/6969z1117 (дата звернення: 21.03.2022).

9. Ruebl, J. The Merchant of Venice and the Economics of Risk and Investment. URL: <https://static1.squarespace.com/static/58d6cdd81b10e366b420cb80/t/59605cc12e69cf41515c38e2/1499487425439/The+Merchant+of+Venice.pdf> (дата звернення: 12.03.2022).

10. Шайтанов І.О. Шекспір. Москва, 2013. 474 с.

11. Rostow W.W. The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto: 3-rd ed. Cambridge, 1991. 320 p.

12. Parry G., Enis C. Shakespeare Before Shakespeare: Stratford-upon-Avon, Warwickshire, and the Elizabethan State. Oxford, 2020. 240 p.

13. Chambers E. K. William Shakespeare. A study of facts and problems. Oxford, 1963. Vol. 1. 551 p.

14. Flood A. William Shakespeare: father's legal skirmishes shed light on bard's early years. *The Guardian*. 2018. 13 Sept. URL: <https://www.theguardian.com/books/2018/sep/13/william-shakespeare-father-legal-skirmishes-john-shakespeare-national-archives-glyn-parry> (дата звернення: 17.02.2022).

15. Aubrey J. Brief Lives; Ed. A. Clark. Oxford, 1898. Vol. 2. URL: <https://www.gutenberg.org/files/47791/47791-h/47791-h.htm> (дата звернення: 11.02.2022).

16. Parry G. Catholicism and Tyranny in Shakespeare's Warwickshire / *The Oxford Handbook of the Age of Shakespeare* / Ed. M. Smuts. Oxford, 2016. P. 123—138.

17. Шекспір В. Ромео і Джульєтта: пер. з англ. Стещенко / Твори в шести томах / За ред. П. А. Загребельного, Д. В. Затонського та ін. Київ, 1986. Т. 2. С. 311—413.

18. Шекспір В. Генріх VIII: пер. з англ. М. Габлевич / Твори в шести томах / За ред. П. А. Загребельного, Д. В. Затонського та ін. Київ., 1986. Т. 6. С. 438—538.

19. Шекспір В. Гамлет, принц датський: пер. з англ. Л. Гребінки / Твори в шести томах / За ред. П. А. Загребельного, Д. В. Затонського та ін. — Київ, 1986. Т. 5. С. 5—118.

20. Шекспір В. Юлій Цезар: пер. В. Мисик / Твори в шести томах / За ред. П. А. Загребельного, Д. В. Затонського та ін. Київ, 1986. Т. 4. С. 249—330.

21. Шекспір В. Сон літньої ночі: пер. Ю. Лісняк / Твори в шести томах / За ред. П. А. Загребельного, Д. В. Затонського та ін. Київ, 1986. Т. 2. С. 414—476.

22. Miller A. 'Words before blows': Civil and military in Julius Caesar. *Sydney Studys in English*. 2002. Vol. 28. P. 123—134.

References:

1. Allen, A.L. and Seidl, M.R. (1995), "Cross-Cultural Commerce in Shakespeare's The Merchant of Venice", *American University International Law Review*, [Online], vol. 10, no. 2, pp. 837—859, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/235402235.pdf> (Accessed 23 March 2022).

2. Barber, C.L. (1959), *Shakespeare's Festive Comedy Shakespeare's Festive Comedy, A Study of Dramatic Form and Its Relation to Social Custom*, Princeton.

3. Bearman, R. (2005), "John Shakespeare: A Papist or Just Penniless?", *Shakespeare Quarterly*, vol. 56, No. 4, pp. 411—433.

4. Boyce, Ch. and White, D.A. (1990), *Shakespeare A to Z: The Essential Reference to His Plays, His Poems, His Life and Times, and More*, New York, USA.

5. Greenblatt, S. (2005), *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*, Chicago, USA.

6. Gogela, A.M. (1999), "Economic Conflict and Collusion in Shakespeare's Merchant of Venice", *Journal X*, vol. 4, pp. 21—39.

7. Ward, C. B. (2015), "The Value of Commerce in The Merchant of Venice", [Online], available at: http://scholarship.claremont.edu/cmc_theses/1278 (Accessed 21 March 2022).

8. Parmet, J. R. (2014), "Shylock's Demon and the Ideology of Capitalism", [Online], available at: https://scholar.colorado.edu/concern/graduate_thesis_or_dissertations/6969z1117 (Accessed 21 March 2022).

9. Ruebl, J. (2014), "The Merchant of Venice and the Economics of Risk and Investment", [Online], available at: <https://static1.squarespace.com/static/58d6cdd81b10e366b420cb80/t/59605cc12e69cf41515c38e2/1499487425439/The+Merchant+of+Venice.pdf> (Accessed 12 March 2022).

10. Shaitanov, Y.O. (2013), *Shakespeare [Shakespeare]*, Moscow, Russia.

11. Rostow, W.W. (1991), *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, 3-rd ed., Cambridge.

12. Parry, G. and Enis, C. (2020), *Shakespeare Before Shakespeare: Stratford-upon-Avon, Warwickshire, and the Elizabethan State*, Oxford.

13. Chambers, E.K. (1963), *William Shakespeare. A study of facts and problems*, Oxford, vol. 1.

14. Flood, A. (2018), "William Shakespeare: father's legal skirmishes shed light on bard's early years", *The Guardian*, [Online], 13 Sept. available at: <https://www.theguardian.com/books/2018/sep/13/william-shakespeare-father-legal-skirmishes-john-shakespeare-national-archives-glyn-parry> (Accessed 17 February 2022).

15. Aubrey, J. (1898), *Brief Lives*, Oxford, [Online], vol. 2. available at: <https://www.gutenberg.org/files/47791/47791-h/47791-h.htm> (Accessed 11 February 2022).

16. Parry, G. (2016), *Catholicism and Tyranny in Shakespeare's Warwickshire*, *The Oxford Handbook of the Age of Shakespeare*, Oxford.

17. Shakespeare, W. (1986), "Romeo and Juliet", *Tvory [Works]*, vol. 2, Kyiv, Ukraine.

18. Shakespeare, W. (1986), "King Henry VIII", *Tvory [Works]*, vol. 6, Kyiv, Ukraine.

19. Shakespeare, W. (1986), "Hamlet, Prince of Denmark", *Tvory [Works]*, vol. 5, Kyiv, Ukraine.

20. Shakespeare, W. (1986), "Julius Caesar", *Tvory [Works]*, vol. 4, Kyiv, Ukraine.

21. Shakespeare, W. (1986), "A Midsummer-Night's Dream", *Tvory [Works]*, vol. 2, Kyiv, Ukraine.

22. Miller, A. (2002), "Words before blows: Civil and military in Julius Caesar", *Sydney Studys in English*, Vol. 28, pp. 123—134.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2022 р.